

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Meer dan liefdadigheid. De veelzijdige interpretatie van *caritas* en *disability history* in religieuze context

Auteur: Stef Coenen en Iris van Vlimmeren

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 47.3, 6-15.

© 2025 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: This article investigates the role of *caritas* – Christian love of mankind – within nineteenth- and twentieth century Catholic education for the blind in the town of Grave. Using institutional reports and classroom accounts, this study examines how care practices within Catholic education for the blind navigated the tension between devotion and hierarchy. While *caritas* reflected genuine commitment and pedagogical intent, it also sustained asymmetrical relationships in which people with disabilities were largely positioned as passive recipients. By integrating insights from disability history and religious studies, the analysis reveals how charitable care created avenues for education and inclusion, yet simultaneously reinforced structures of dependency and social inequality. The case of Grave illustrates a shift in the meaning of *caritas* – from charitable provision toward ideals of independence – while the religious framing of care as a spiritual duty remained a guiding principle throughout.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

MEER DAN LIEFDADIGHEID

DE VEELZIJDIGE INTERPRETATIE VAN CARITAS EN DISABILITY HISTORY IN RELIGIEUZE CONTEXT

Stef Coenen en Iris van Vlimmeren

Liefde vormt een fundamenteel en veelzijdig thema binnen religieuze praktijken. Binnen de katholieke traditie krijgt deze liefde gestalte in het concept *caritas*, dat verwijst naar naastenliefde en de morele verplichting tot zorg voor de kwetsbare medemens. Dit artikel onderzoekt hoe *caritas* binnen het katholieke blindenonderwijs zowel zorg als hiërarchie vormde, en hoe deze praktijk zich verhoudt tot inzichten uit de disability history, met als casus de blindeninstituten in de stad Grave.

In de negentiende eeuw manifesteerde *caritas* zich onder meer in de oprichting van instellingen voor mensen met een beperking, zoals de katholieke blindeninstituten Sint Henricus en de Wijnberg in Grave. Hier werd zorg verleend aan blinde mensen vanuit een religieuze overtuiging die zowel pedagogisch als spiritueel gemotiveerd was. Deze zorg was niet alleen praktisch, maar weerspiegelde ook een dieper geloofsideaal: door anderen te helpen, gaven katholieken uiting aan Gods liefde voor de mensheid en kwamen zij zelf in een verheven positie, gedragen door Zijn liefdevolle aanvaarding.¹

In deze betekenis schuilt een fundamentele tweestrijd, want hoewel *caritas* uitdrukking geeft aan oprechte zorg en toewijding, impliceert het ook een hiërarchische verhouding. De zorgverlener positioneert zich als bemiddelaar tussen de kwetsbare mens en het goddelijke. Zorg wordt daarmee niet alleen een daad van liefde, maar ook een weg naar spirituele verheffing. Tegelijkertijd schuift deze dynamiek mensen met een beperking een passieve rol toe: zij worden vooral gezien als ontvangers van zorg, niet als actieve deelnemers in hun eigen levensverhaal.

Deze spanning tussen dienstbaarheid en verheffing roept vragen op over macht, afhankelijkheid en de positie van mensen met een beperking binnen religieuze structuren — en heeft daarmee ook directe gevolgen voor de manier waarop hun geschiedenis wordt geschreven. Wanneer bronnen en verhalen immers voornamelijk vanuit het perspectief van de zorgverlener zijn overgeleverd, dreigt het perspectief van de zorgontvanger onderbelicht te blijven. Dat leidt tot een eenzijdige geschiedschrijving, waarin de stemmen van mensen met een beperking nauwelijks doorklinken. Het is precies deze tweestrijd die *disability history* in staat stelt om nieuwe wegen te openen in de analyse van religieuze geschiedenis. Disability history, voortgekomen uit de emancipatiebeweging van mensen met een beperking, richt zich niet op de medische of charitatieve benadering, maar op de sociale en culturele constructie van mensen met een beperking.² Het stelt vragen over representatie, agency en machtsverhoudingen. Deze discipline heeft haar wortels in de Anglo-Amerikaanse onderzoekstraditie. Wij hanteren de Engelse term, omdat er

onzes inziens tot op heden geen goed Nederlands equivalent voor bestaat, dat de veelzijdigheid van disability als analysecategorie – vergelijkbaar met gender, klasse of religie – goed dekt. Door deze benadering toe te passen op religieuze instellingen zoals Sint Henricus en de Wijnberg, kunnen we caritas niet alleen beschouwen als een religieus ideaal, maar ook als een historisch mechanisme dat zowel zorg als uitsluiting mogelijk maakt.

'EEN VERBINDING DIE HET BEGRIP LIEFDE IN AL HAAR COMPLEXITEIT BLOOTLEGT.'

In dit artikel onderzoeken we hoe caritas functioneerde binnen het katholieke blindenonderwijs en hoe deze praktijk zich verhoudt tot inzichten uit disability history. Voor dit onderzoek maken we gebruik van archiefmateriaal afkomstig van zowel de fraters als de zusters die actief waren in de blindeninstituten in Grave. Dit materiaal beslaat de periode 1887-1985. Deze collectie, tegenwoordig ondergebracht bij het Erfgoedcentrum Nederlands

Kloosterleven, biedt een waardevolle inkijk in het leven binnen de instellingen.³ Voor onze analyse richten we ons op deze jaarverslagen en aanvullende documenten die persoonlijke ervaringen beschrijven. Omdat deze documenten zijn opgesteld vanuit het perspectief van de zorgverlener, bieden ze niet alleen informatie over de dagelijkse praktijk, maar ook over het taalgebruik, de onderliggende motieven en het bredere religieuze kader waarin

caritas werd vormgegeven. Door deze bronnen kritisch te lezen, kunnen we de machtsverhoudingen blootleggen die besloten liggen in religieuze zorgpraktijken en nagaan hoe deze zich verhouden tot het ideaal van naastenliefde. Daarmee beogen we een brug te slaan tussen religieuze geschiedschrijving en de geschiedenis van mensen met een beperking – een verbinding die het begrip liefde in al haar complexiteit blootlegt.

Blindeninstituut De Wijnberg, Grave
Foto: Jos Smeetscollectie BHIC,
nr. 1907-008319.

Disability history als nieuwe lens

Mensen met een beperking ontbraken lange tijd in de traditionele geschiedschrijving. Zij kwamen hooguit zijdelings in beeld, vaak als object van zorg of liefdadigheid, maar zelden als historische actoren met een eigen stem. Deze marginalisering hangt nauw samen met de dominantie van het negentiende-eeuwse medische model, dat tot ver in de twintigste eeuw richtinggevend bleef.⁴ Binnen dit model werd een beperking opgevat als het gevolg van een lichamelijke of geestelijke afwijking, waarbij de nadruk lag op diagnose, behandeling en revalidatie. De focus lag op medici, beleidsmakers en filantropen, terwijl de ervaringen en perspectieven van mensen met een beperking zelf grotendeels buiten beeld bleven.⁵ Paul Longmore en Lauri Umansky wijzen drie oorzaken

Blindeninstituut Sint Henricus, Grave
Foto: Jos Smeets, collectie BHIC, nr. 1907-008813

aan voor de afwezigheid van disability in de traditionele geschiedschrijving: de veronderstelde schaarste aan primaire bronnen, een existentiële angst voor het 'abnormale' en de ongebroken invloed van het medische perspectief.⁶

In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk ontstond in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw verzet tegen dit medische kader, dat leidde tot de opkomst van *disability studies*. Deze interdisciplinair georiënteerde stroming richtte zich op de wisselwerking tussen culturele waarden, sociale arrangementen, beleid en professionele praktijken rondom disability.⁷ In de jaren negentig verschoof de historiografische focus van een marginale minderheid naar de vraag hoe disability functioneert als sociaalhistorische constructie.⁸ In dezelfde periode verscheen ook het invloedrijke artikel van historicus Joan Scott dat de basis legde voor de gendergeschiedenis; vergelijkbaar daarmee werd disability steeds meer als analytisch concept benaderd.⁹ De focus verschoof daarmee van louter emancipatie naar een bredere ambitie: het beter begrijpen van maatschappelijke en historische werkelijkheden.¹⁰

De verschuiving naar een meer conceptuele benadering van disability vond haar neerslag in de zogeheten *New Disability History*, geïntroduceerd in de gelijknamige bundel uit 2001.¹¹ Binnen deze stroming werd disability niet alleen als zelfstandig onderzoeksobject beschouwd, maar ook als analytisch instrument om machtsverhoudingen te onderzoeken, vergelijkbaar met categorieën als klasse, religie en gender.¹² Catherine Kudlick pleitte ervoor disability centraal te stellen in historisch onderzoek en het te zien als 'another Other' die bestaande interpretatiekaders kan doorbreken.¹³ Disability history verwerpt het medische model en kiest voor een sociaal model, waarin beperking wordt gezien als een maatschappelijk construct dat door de samenleving wordt gevormd en beïnvloed.¹⁴ Historicus Pieter Verstraete bekritiseert deze visie vanwege de nadruk op tekstuele analyse en pleit, geïnspireerd door filosoof Michel Foucault, voor meer aandacht voor de concrete sociale en lichamelijke realiteit van mensen met een beperking.¹⁵ Recente ontwikkelingen in het veld zijn daarom gericht op integratie met andere historiografische benaderingen en een genuanceerdere kijk

op de wisselwerking tussen lichaam, geest en samenleving.¹⁶

In Nederland heeft disability history tot nu toe weinig voet aan de grond gekregen. Dit komt door de dominante medische benadering van beperkingen, gericht op diagnose en behandeling, waardoor maatschappelijke en culturele aspecten lange tijd onderbelicht bleven. Slechts enkele historici, vooral vanuit de historische pedagogiek, hebben zich expliciet met dit veld beziggehouden.¹⁷ Toch zijn er de afgelopen decennia studies verschenen die inzichten uit de New Disability History toepassen. Paul van Trigt pleit, in navolging van Verstraete, voor aandacht voor machtsverhoudingen binnen het sociale model. In zijn onderzoek naar blindenzorg analyseert hij de rol van religie en staat aan de hand van twee denkkaders: de zorglogica, die uitgaat van afhankelijkheid, en de normaliteitslogica, die streeft naar het 'normaliseren' van het individu.¹⁸ Het is binnen deze Nederlandse context, waarin de zorglogica lange tijd dominant

Caritas als religieus ideaal en historisch mechanisme

bleef, dat het katholieke begrip caritas een centrale rol speelde. In instellingen als het blindeninstituut in Grave werd zorg voor mensen met een beperking niet alleen ingegeven door praktische noodzaak, maar ook door een diepgewortelde religieuze overtuiging. Caritas stond daarbij voor naastenliefde en het morele gebod om juist de meest kwetsbaren te ondersteunen. Tegelijkertijd was deze zorg ingebed in een hiërarchisch religieus kader, waarin de zorgverlener door zijn of haar handelen ook spiritueel kon stijgen in aanzien bij God. Deze combinatie van liefde en macht maakt caritas relevant voor disability history: het bevestigt afhankelijkheid en ongelijkheid door mensen met een beperking vooral als zorgontvangers te positioneren. Hierdoor wordt ongelijkheid bevestigd. Vanuit disability history laat

caritas zien hoe liefdevolle zorgpraktijken ook sociale controle en afhankelijkheid kunnen versterken. Het begrip biedt daarmee inzicht in de wisselwerking tussen religieuze idealen, maatschappelijke structuren en de historische positie van mensen met een beperking.

Caritas vindt haar oorsprong in de Bijbel, waar liefde voor God en de naaste centraal staat.¹⁹ In de vroege kerk kreeg dit vorm in diaconale zorg, zoals voedseluitdeling en ziekenverpleging. Kerkvaders als Augustinus zagen caritas als een daad die zowel de gemeenschap versterkt als de gelovige dichter bij God brengt. Vanaf het begin was caritas dus zowel een uiting van naastenliefde als een middel tot religieuze en sociale binding.

In de Middeleeuwen werd caritas geïnstitutionaliseerd via kloosters en hospitalen, waar zorg gepaard ging met regels en hiërarchie. De theoloog en filosoof Thomas van Aquino (ca. 1225-1274) positioneerde caritas als de hoogste van de theologische deugden, die alle andere deugden ordent.²⁰ De focus verschoof in de vroegmoderne tijd naar stedelijke armenzorg, waarbij zorgverlening vaak gepaard ging met strikte morele voorwaarden. Caritas werd daarbij ook een instrument om confessionele identiteit te versterken en sociale grenzen te bewaken. In de negentiende en twintigste eeuw professionaliseerden religieuze congregaties de zorg, wat zowel emancipatie als paternalisme met zich meebracht.²¹

In de hedendaagse context wordt caritas vaak vertaald naar professionele zorg, ontwikkelingssamenwerking en sociale projecten, uitgevoerd door katholieke organisaties wereldwijd. De spanning tussen oprechte, op God georiënteerde naastenliefde, en de institutionele structuren waarin deze zorg plaatsvindt, blijft echter bestaan. Dat caritas doorwerkt in de huidige theologie blijkt wel uit pauselijke encyclieken, culminerend in *Deus caritas est* (2005)

en *Caritas in veritate* (2009), uitgegeven door Benedictus XVI, die benadrukten dat caritas onlosmakelijk verbonden is met gerechtigheid en structurele verandering.

De oprichting van twee katholieke blindeninstituten in Grave

Aan het begin van de negentiende eeuw richtte de Amsterdamse vrijmetselaarsloge het eerste onderwijsinstituut voor blinden in Nederland.²² In 1842 volgden de katholieken met een instelling in Laren, die door geldgebrek sloot in 1853. Katholieke kinderen moesten daardoor uitwijken naar het neutrale instituut in Amsterdam of naar Maaseik in België, tot acht kinderen zich in 1858 tot het protestantisme bekeerden. Dit leidde tot de wens voor een eigen katholiek blindeninstituut.²³

In 1832 werd door Joannes Zwijsen, op dat moment pastoor in parochie Het Heike in Tilburg, de congregatie van Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid opgericht.²⁴ Deze congregatie had als doel een 'School voor arme en mindervermogende meisjes' in Tilburg te starten, omdat 'de opvoeding van de vrouwelijke jeugd eigenlijk het schoonste en verhevenste liefdewerk' was.²⁵ Na een verzoek van de paters Jezuïeten in 1837 om zusters te sturen om te helpen bij zorgtaken, groeide het aantal kloosters in Nederland van de Zusters van Liefde snel. Veel meisjes meldden zich aan om in te treden in de congregatie. In de loop der jaren werd de congregatie van de Zusters van Liefde uit Tilburg, zoals ze genoemd werden, dan ook de grootste vrouwelijke congregatie in Nederland.²⁶ In 1844 stichtte Zwijsen, op dat moment bisschop van 's-Hertogenbosch en aartsbisschop van Utrecht, de mannelijke congregatie van de Fraters van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, beter bekend als de Fraters van Tilburg.²⁷ De fraters en zusters zorgden voor anderen vanuit een idee van 'liefde zonder eigenliefde'. Dit wil zeggen dat ze liefde moesten tonen aan de medemens, zonder daar zelf voordeel of

voldoening in te zoeken.²⁸ Met de liefde voor mensen in nood probeerden de religieuzen in de voetsporen van Christus te treden, waarnaar werd verwezen met het concept caritas.²⁹

In Grave kocht arts Henricus de la Geneste panden voor een liefdadigheidsinstelling. Na zijn dood zetten zijn dochter Henriëtte en kleinzoon Henri het plan voort. In 1848 betrokken de Zusters van Liefde het gesticht en startten diverse scholen. Omdat er nog geen opvang was voor arme jongens, besloten Henriëtte, Henri en Zwijsen een gesticht te openen onder leiding van de Fraters van Tilburg.³⁰ In 1859 begonnen zij met de opvang van blinde jongens, waarmee het instituut 'Sint Henricus, Roomsche Katholieke Liefdadige Instelling tot het opvoeden van blinden, weezen en verlatene jongens' ontstond.³¹ In 1902 werd de kostschool gesloten en bleven er alleen blinden achter, waardoor Sint Henricus volledig als blindeninstituut werd gebruikt.³² Vanaf 1882 werden ook blinde meisjes opgenomen, mede dankzij een erfenis van Henri de la Geneste. Het instituut groeide uit tot het enige katholieke blindeninstituut in Nederland, waar kinderen en volwassenen onderwijs kregen en werkten in blindenwerkplaatsen, zoals brailledrukkerijen, mandenmakerijen en naaiateliers.³³

De positionering van disability binnen religieuze opvoeding

Om beter te begrijpen hoe caritas in de praktijk werd vormgegeven binnen de katholieke blindeninstituten in Grave, analyseren we twee soorten archiefmateriaal: de jaarverslagen van het instituut en de persoonlijke klasobservaties van zuster Johanna. Deze bronnen bieden waardevolle inzichten in het dagelijks leven binnen het instituut. Ze laten zien hoe onderwijs, arbeid en zorg werden georganiseerd, en hoe religieuze idealen verweven raakten met concrete opvoedingspraktijken. Tegelijkertijd ont-

hullen ze hoe de zorgverleners hun rol en die van de ‘zorgontvangers’ verwoordden en daarmee impliciet ook hoe mensen met een beperking werden gepositioneerd binnen deze religieuze context.

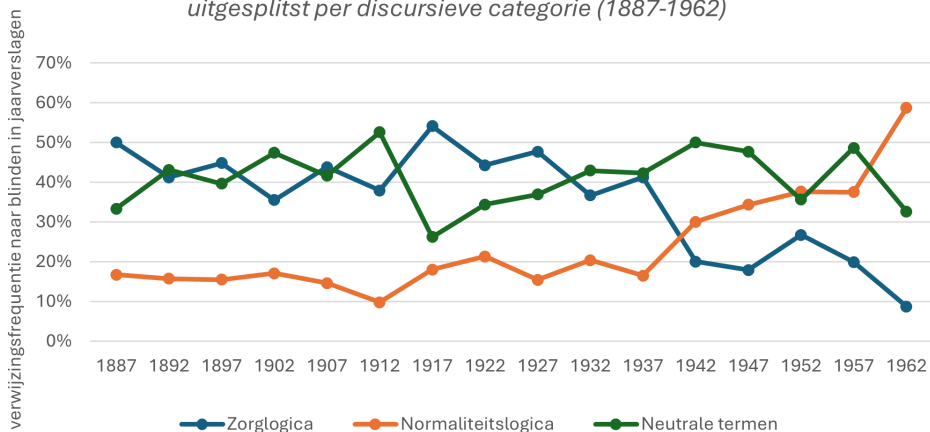
De jaarverslagen documenteren gebeurtenissen en veranderingen in het instituut

Jaarverslagen

en geven zo een beeld van de situatie waarin de religieuzen en de blinde mensen leefden. De jaarverslagen werden door de fraters en zusters samen uitgegeven vanaf 1887.³⁴ Vanaf 1951 werden er geen jaarverslagen meer gemaakt, maar werd het tijdschrift *De Stem van Grave* uitgegeven. Hoewel de jaarverslagen (en later de tijdschriften) een beeld geven van het leven in de instituten, is het belangrijk om erbij te vermelden dat ze ook werden opgestuurd naar geldschieters. Er werd dan ook veel geschreven over de ‘behoefte’ of ‘dankbare blinden’. Deze mensen die geld schonken aan de instituten werden in het begin van het verslag uitgebreid bedankt voor hun liefdadigheid en naastenliefde.³⁵ Deze weldoeners droegen door financiële hulp ook bij aan de zorg voor de ‘behoefte blinden’ en deden zo ook aan liefdadigheid die volgens de katholieke leer bijdroeg aan het eigen zielenheil.

Omdat de jaarverslagen werden gebruikt om weldoeners te informeren en meer steun te verwerven, is het aannemelijk dat niet alles werd genoteerd. Toch kunnen de verslagen gebruikt worden om te kijken naar de machtsverhouding tussen de religieuzen en mensen met een beperking door gebruik te maken van de eerdergenoemde zorg- en normaliteitslogica. Dit hebben we gedaan door iedere vijf jaar een verslag te nemen als meetjaar en een analyse te maken van de manieren waarop er over de blinde mensen werd geschreven. Alle keren dat er een verwijzing werd gemaakt naar de blinden, is deze geclassificeerd in drie discursieve categorieën: zorglogica, normaliteitslogica of een neutrale term – zoals ‘de blinde kinderen’ – die geen informatie geeft over de manier waarop er naar een blind persoon werd gekeken.³⁶ De resultaten van deze analyse zijn weergegeven in grafiek 1. Zichtbaar is de toename van de normaliteitslogica vanaf de jaren dertig. De blinde mensen worden steeds meer beschreven als mensen met eigen vaardigheden, meningen en talenten. De omslag heeft echter pas echt plaatsgevonden in de jaren zestig. In die tijd was het niet meer gebruikelijk dat blinden hun hele leven in het instituut woonden. In

Grafiek 1. Percentage verwijzingen naar blinden in de jaarverslagen van de blindeninstituten Sint Henricus en de Wijnberg in Grave, uitgesplitst per discursieve categorie (1887-1962)

Bron: Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, AR-B020 Fraters van Tilburg, *Jaarverslag* 1887, 1892, 1897, 1902, 1907, 1912, 1917, 1922, 1927, 1932, 1942, 1947; Katholieke Stichting voor Blinden en Slechtzienden/*Stem van Grave*, *De Stem van Grave* 2:1 (1952), 7:5 (1957), 12:2 (1962).

plaats daarvan werden zij opgeleid om zo zelfstandig mogelijk te kunnen leven.³⁷ De machtsverhouding tussen religieuzen en personen met een beperking veranderde dus ook in het instituut langzaam mee met de ontwikkelingen in de maatschappij.

Een gebeurtenis in 1956 is mogelijk het grootste voorbeeld van normaliteitslogica dat uit de verslagen en tijdschriften naar voren komt. In het jaarverslag van 1917 werd nog met verwondering gesproken over een congregatie van blinde zusters in Parijs die de zorg voor blinde meisjes op zich nam, maar het was bij de zusters in Grave ook zover.³⁸ Voor het eerst in de geschiedenis van de congregatie traden op 8 mei 1956 vier blinden en één slechthziende in bij de Zusters van Liefde van Tilburg. Hiervoor moesten wat praktische aanpassingen, zoals het koorgebed in brailleschrift, gedaan worden, maar verder konden de nieuwe zusters aan de slag in het onderwijs op De Wijnberg.³⁹

Op het eerste gezicht schetsen deze feiten een beeld waarin de normaliteitslogica vanaf de jaren vijftig en zestig een vlucht neemt. Dit is echter te nuanceren. Voor die tijd was er een idee dat blinden moesten werken om nuttig te zijn voor de maatschappij, maar dat ze dit alleen konden doen als ze onder begeleiding in speciale werkplaatsen werkten. Van Trigt heeft dit getypeerd als integratie door segregatie.⁴⁰ Ook het intreden van blinde en slechthziende zusters vraagt om de nodige nuance. Dit blijkt uit een gesprek met Zuster Mathea die in de jaren zestig in het instituut werkte. Zuster Adriënne, zelf blind, kon volgens haar bijvoorbeeld verschillende 'onderwijsaktes' behalen en had zelfs de hoofdakke behaald. De directrice zei dat ze dat maar moest doen, want 'alles wat ze geleerd had, was nooit weg'. Hier werd wel aan toegevoegd dat ze nooit hoofd van de school zou worden. Toen een groepje zusters naar Rotterdam ging, hebben ze aan het bestuur gevraagd of de blinde

zuster met hen mee mocht. Dat mocht, maar de kinderen daar konden zien, dus daar kon een blinde zuster niet aan de slag. Hierom moest ze een reguliere baan hebben naast haar kloosterleven. Ze heeft daar jaren gewerkt als telefoniste en receptioniste bij een textielbedrijf.⁴¹ Dat blinden konden intreden betekende dus niet dat zij dezelfde mogelijkheden hadden als andere zusters.

Zoals eerder gesteld zijn de bronnen bijna allemaal vanuit het perspectief

De observaties van zuster Johanna

van de fraters en zusters geschreven. In hun stukken over de kinderen blijkt dat er ondanks de verandering naar normaliteitslogica waarin blinde mensen steeds meer werden gezien vanuit hun eigen potentieel, nog steeds sprake is van zorglogica en dus een machtsverhouding in de manier waarop de zusters over de blinden schrijven. Een voorbeeld van dit soort geschriften zijn de observaties van zuster Johanna uit de jaren zestig die ze gebruikte voor haar onderzoek.⁴² De verslagen geven een inkijk in hoe de zusters hun pedagogische en morele taak vormgaven, en hoe zij het gedrag en de ontwikkeling van leerlingen beoordeelden binnen religieuze en maatschappelijke normen.

In een van haar observaties schreef zuster Johanna over gedrag dat haar opgevallen was en dat ze probeerde te corrigeren. Ze schreef over een meisje dat volgens haar moeder vaak schrok van auto's of treinen, ook als ze van tevoren waarschuwde dat er een auto of trein aankwam. Zuster Johanna schreef erbij: 'Op mij maken zulke reacties soms de indruk van overgevoeligheid. Temeer omdat ik dit niet alleen opmerk bij geluidsprikkels, maar ook bij pijn en warmte.'⁴³ Hierna legde ze dit uit met voorbeelden. Haar gebruik van de term 'overgevoelig' weerspiegelt een normatief oordeel, waarbij emotionele reacties van een kind – dat sterk afhankelijk is van tast

Leerlingen op het plein van de Wijnberg.

(Foto: Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, AR-Z153 Zusters van Liefde, inv. nr. 20321).

en gehoor om zich te oriënteren – minder serieus worden genomen. Deze kwalificatie laat zien hoe pedagogische intenties en sociale verwachtingen samenkomen in het taalgebruik van de zorgverlener, iets wat invloed heeft op de interpretatie van gedrag binnen de context van religieuze zorg.

In een andere observatie van een elfjarig meisje benadrukte zuster Johanna zowel de vooruitgang als het potentieel dat zij in het kind ziet.⁴⁴ Tegelijkertijd plaatste ze dit potentieel binnen een kader van afhankelijkheid: het meisje zou veel aanmoediging nodig hebben en zou emotioneel kwetsbaar zijn bij tegenslag. De kwalificatie ‘een heel gevoelig kind’ en de voorspelling dat zij later moeite zal hebben met bepaalde situaties, reflecteren niet alleen pedagogische zorg, maar ook een hiërarchisch perspectief waarin de zorgverlener zich positioneert als noodzakelijke begeleider. Impliciet wordt gesuggereerd dat het kind zonder deze begeleiding beperkt zou blijven in haar ontwikkeling. Deze passage laat zien hoe zorg en bezorgdheid verweven zijn met

een discours van afhankelijkheid, waarin de autonomie van het kind ondergeschikt blijft aan de rol van de religieuze opvoeder.

Via het taalgebruik wordt zichtbaar hoe caritas in de praktijk werd ingevuld en verweven met ideeën over zorg, gezag, discipline en sociale orde. Dit komt duidelijk naar voren in de manier waarop kinderen werden beschreven: niet alleen hun leerprestaties, maar ook gehoorzaamheid, vroomheid en sociale aanpassing vormden de criteria waarop zij werden beoordeeld. De taal is daarbij sterk normatief en weerspiegelt het opvoedingsideaal waarin religieuze en maatschappelijke normen samenvielen. Zorg en onderwijs werden gepresenteerd als gaven van de congregatie, waarvoor dankbaarheid en volgzzaamheid verwacht werden.

Tegelijkertijd laten de rapporten talloze momenten zien van diepe persoonlijke betrokkenheid en oprechte liefde, die verder gingen dan de gebruikelijke invulling van naastenliefde of het abstracte begrip ‘zorgverlener’. De relatie tussen de fraters en zusters en de

kinderen kenmerkte zich door empathie, toewijding en een sterk gevoel van verantwoordelijkheid, waarbij zorg en aandacht verder gingen dan een formele rol als opvoeder. Dat blijkt ook uit oral history-interviews, zoals het gesprek met zuster Mathea, die werkzaam was in het blindeninstituut en liefdevol sprak over 'haar kinderen' – een term die getuigt van een hechte band en emotionele verbondenheid.⁴⁵ Deze oprechte zorg ging hand in hand met religieuze overtuiging, maar stond niet los van de hiërarchische structuren waarin ze werd verleend. Deze combinatie van liefdevolle nabijheid en institutionele controle is kenmerkend voor religieuze zorginstellingen in deze periode.

Conclusie

Caritas was binnen katholieke instellingen niet slechts een vorm van zorg, maar een ideologisch geladen praktijk. Het onderzoek in dit artikel laat zien dat het discours rond caritas zowel spiritueel als sociaal-politiek was: het ging om meer dan naastenliefde alleen. Caritas fungeerde ook als middel om kinderen te vormen naar het ideaalbeeld van de katholieke gelovige, waarbij zorg gepaard ging met opvoeding, controle en het bevestigen van afhankelijkheid. In termen van disability history laat dit zien hoe religieuze zorginstellingen een dubbele rol speelden: ze boden kansen op onderwijs en sociale integratie, maar deden dit binnen een kader dat de autonomie van kinderen met een beperking beperkte en hun identiteit sterk vormde naar religieuze normen.

Het bronmateriaal laat echter ook

zien dat de hiërarchische verhoudingen tussen de religieuzen en de mensen met een beperking door de tijd heen veranderden. Caritas bleef een middel om kinderen naar een ideaalbeeld te vormen, maar het beperken en afgeschermd houden van mensen met een beperking verschoof langzaam naar het helpen om zo veel mogelijk zelf te kunnen binnen de maatschappij. In alle tijdperiodes lijken de meeste fraters, maar vooral de zusters, uit oprechte naastenliefde te handelen en het beste voor te hebben met de blinden. Hoe er uiting wordt gegeven aan caritas en hoe dit invloed had op zorg en hulp is door de tijd heen dus fluïde. Onveranderlijk blijft de bekommernis om en de liefde voor een ander die het moeilijker heeft dan de religieuze zelf.

Iris van Vlimmeren is research-masterstudent aan de Radboud Universiteit, gespecialiseerd in de sociale en demografische geschiedenis van de Cariben, met bijzondere aandacht voor *disability studies* en missiegeschiedenis. In november 2023 werd ze verkozen tot Jonge Historicus van het Jaar.

Stef Coenen was Jonge Historicus van het jaar 2022 met zijn project over toegankelijkheid voor historici met een beperking. Hij studeert Geschiedenis en Actualiteit aan de Radboud Universiteit en is geïnteresseerd in *disability history* en *disability heritage*.

Eindnoten

- 1 A. van Heijst, M. Derks en M. Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum 2010) 33.
- 2 P. van Trigt, 'Disability history: een vergeten geschiedenis in Nederland? Over het nut van een nieuwe discipline voor het onderzoek naar de geschiedenis van blinde en slechtiende mensen', *Leidschrift* 26:1 (2011) 49-62, aldaar 50.
- 3 Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (hierna ENK), AR-Bo20 Fraters van Tilburg; Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, AR-Z153 Zusters van Liefde (Tilburg).
- 4 Van Trigt, 'Disability history', 50.
- 5 Ibidem.
- 6 P.K. Longmore en L. Umansky, *The New Disability History. American perspectives* (New York en Londen 2001) 6-8.

- 7 Van Trigt, 'Disability history', 50.
- 8 Ibidem, 49-51.
- 9 Ibidem, 51; J. Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis', *The American historical review* 91:5 (1986) 1053-1075.
- 10 Van Trigt, 'Disability history', 50-51.
- 11 Longmore en Umansky, *The New Disability History*.
- 12 Van Trigt, 'Disability history', 51.
- 13 C.J. Kudlick, 'Disability history. Why we need another "Other"', *The American historical review* 108:3 (2003) 763-793, aldaar 765; Van Trigt, 'Disability history', 53.
- 14 P. van Trigt, *Blind in een gidsland. Over de bejegening van mensen met een visuele beperking in de Nederlandse verzorgingsmaatschappij, 1930-1990* (Hilversum 2013) 16.
- 15 P. Verstraete, 'Towards a disabled past. Some preliminary thoughts about the history of disability, overmentality and experience', *Educational philosophy and theory* 39:1 (2007) 56-63. Gezien in P. van Trigt, 'Disability history', 52.
- 16 D. Blackie en A. Moncrieff, 'State of the field: disability history', *History* 107.377 (2022) 789-811, aldaar 810.
- 17 Van Trigt, 'Disability history', 53. Zie ook: www.gehandicaptenschrijvengeschiedenis.nl.
- 18 Van Trigt, *Blind in een gidsland*, 21-22.
- 19 Bijbel, Kor. 13; Joh. 15; Mt. 25.
- 20 Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, II-II, q.23
- 21 Erik Sengers, *Caritas. Naastenliefde en liefdadigheid in de diaconia van de kerk* (Delft 2012).
- 22 Van Trigt, *Blind in een gidsland*, 10.
- 23 H. Brans, H. Gresnigt en H. Klein, *De stamboom van Sensis. 150 jaar zorg en onderwijs voor blinden en slechtzienden in Grave* (Grave 2009) 15.
- 24 Brans, e.a., *De stamboom van Sensis*.
- 25 A. van der Veen en D. Verhoeven, *En toch verschillend. Zusters van Liefde van Onze lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid 1960-2000* (Hilversum 2005) 16.
- 26 Ibidem, 18.
- 27 Ibidem, 16 en 19.
- 28 Ibidem, 21.
- 29 Van Heijst, e.a., *Ex Caritate* 33.
- 30 Brans, e.a., *De stamboom van Sensis*, 41-42.
- 31 Ibidem, 15.
- 32 Ibidem, 22.
- 33 Ibidem, 42-43; 47.
- 34 Delpher, *Eerste Jaarverslag van het Instituut of Gesticht voor R.K. Blinden te Grave* (1887), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKDC10:210246001:00001> (geraadpleegd op 31 augustus 2025).
- 35 Ibidem.
- 36 Voor de complete analyse zie de bijlagen van S. Coenen, Bachelorscriptie *Zorgontvanger of medemens. De relatie tussen religieuzen en personen met een visuele beperking in het blindeninstituut in Grave, 1882-1965* (Radboud Universiteit 2024).
- 37 Brans, e.a., *De stamboom van Sensis*, 61.
- 38 Delpher, *Een en Dertigste Jaarverslag van het Instituut voor Blinden te Grave* (1917), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKDC10:211244001:00003> (geraadpleegd op 14 juli 2024), pagina 38.
- 39 Katholieke Stichting voor Blinden en Slechtzienden/Stem van Grave, *De Stem van Grave* 7:4 (1956); A. van Heijst, e.a., *Ex Caritate*, 114.
- 40 Van Trigt, *Blind in een gidsland*, 12.
- 41 Interview zuster Mathea, 6 mei 2024 (voor transcript zie S. Coenen, Bachelorscriptie *Zorgontvanger of medemens. De relatie tussen religieuzen en personen met een visuele beperking in het blindeninstituut in Grave, 1882-1965* (Radboud Universiteit 2024)).
- 42 Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, AR-Z153 Zusters van Liefde (Tilburg), inv. nr 6785, *Notities en scriptie over de observaties van leerlingen door zuster Johanna Mooren en het boek van Tim en Tom, aangeboden bij het afscheid van zuster Johanna Mooren uit het huis H. Joannes Nepomucenus te Grave, 1963-1966 en 1985* (1 omslag).
- 43 Ibidem.
- 44 Ibidem.
- 45 Interview zuster Mathea, 6 mei 2024 (voor transcript en methode zie S. Coenen, Bachelorscriptie *Zorgontvanger of medemens. De relatie tussen religieuzen en personen met een visuele beperking in het blindeninstituut in Grave, 1882-1965* (Radboud Universiteit 2024)).